

Het begin van het einde

Grafisch model van een ondergrondse wereld

Een moderne kathedraal van zware industrie, zo is de steenkolenmijn van omstreeks 1960 ook wel genoemd. Maar dan wel een kathedraal met twee gezichten. Schoorstenen, steenberg, blustoren, schachtbokken en koeltorens bepaalden de *skyline*, het bovengrondse gezicht, van het bedrijf. Een collage in het museum laat zien dat het verborgen deel onder de grond nóg groter was.

Tot het einde van het schooljaar bespreken experts van het Rijksmuseum Amsterdam verschillende objecten uit de collectie, verspreid over de tijdvakken, en plaatsen deze in hun historische context.

Harm Stevens is conservator afdeling geschiedenis van het Rijksmuseum.

De hemelse reikwijdte van het mijnbedrijf bóven het maaiveld was slechts een fractie van de aardse diepgang van het bedrijf ónder de grond. Het bouwwerk van schachten, steengangen, luchtkanalen, pijlers en laadplaatsen kon neerwaarts reiken tot een diepte van meer dan een kilometer. Dat ondergrondse complex vormde het onzichtbare gezicht van het steenkolenmijnbedrijf. Een domein dat volledig aan het oog van de 'bovengronder' werd onttrokken. Eigenlijk een constructie die geen buitenkant leek te hebben, alleen een voor de mens waarneembare binnenkant. Alles was ingesloten door de aarde.

Onthullende voorstelling

De *Cubische doorsnede van een Nederlandse steenkolenmijn* die het architectenduo Jan Slothouber en William Pars Graatsma in 1962 maakte, biedt in dat opzicht een onthullende voorstelling van zaken. De collage toont een denkbeeldig uitsparing in de grond waar in 1960 de Staatsmijn Maurits was gelegen. Een kubieke kilometer aardkorst is weggedacht. Hierdoor is, als in een röntgenopname, het ondergrondse mijnbedrijf zichtbaar is geworden. Een panoramafoto van de Staatsmijn Maurits te Geleen geeft een impressie van het bovengrondse bedrijf, maar dat is van secundair belang. Het doel van de voorstelling is om de fysieke situatie van de steenkolenmijn onder de grond in al zijn dimensies in beeld te brengen.

Het weglaten van de aardkorst geeft uitzicht op twee mijnschachten die van boven naar beneden lopen. De rechterschacht is kort onder het denkbeeldige maaiveld voorzien van een afsplitsing die dienst doet als luchtkanaal. In deze intrekende en uittrekende schachten bevinden zich de liften die zorgen voor aan- en afvoer van kolenwagens, van arbeidskrachten en van materiaal. Beneden liggen enkele horizontale verdiepingen bestaande uit een netwerk van laadstations, steengangen en galerijen. Iets van die ketens van kolenwagens is te zien in de doorsneden van de steengangen. De kubusvormige uitsparing in de grond toont, opnieuw in doorsnede, ook het bodemprofiel: een onderaardse deklaag van zand, klei, mergel en bruinkool, en daaronder de zogenaamde carboonlaag waartussen lei- en zandsteenlagen de steenkoollagen zijn ingeklemd. De feitelijke koolwinningsplaatsen of pijlers bevinden zich in de hellende steenkoollagen. Ze zijn te zien in de achterste aardewand van de kubische uitsparing waar ze, van een lager gelegen steengang of galerij naar een hoger gelegen gang, schuin verlopen volgens het patroon van de steenkoollaag. De pijlerconstructie die dient ter ondersteuning van de gang, is relatief gedetailleerd weergegeven.

Publieke bekendheid

Jan Slothouber (1918-2007) en William Graatsma (1925) gaven vanaf 1955 leiding aan de sectie tentoonstellingen van de voorlichtingsdienst van de Nederlandse onderneming Staatsmijnen. Ter bevordering van de publieke bekendheid van het nationale industriebedrijf ontwierp de afdeling maandelijks een

Cubische doorsnede van een Nederlandse steenkolenmijn. William Graatsma (1925), Jan Slothouber (1918-2007), in dienst van de voorlichtingsdienst van de Staatsmijnen. Collage, collectie Rijksmuseum.

bedrijfstentoonstelling of beursstand, waar eenvoudige ('valhelm') en minder eenvoudige onderwerpen ('rationalisatie') werden belicht. De 'cubische' doorsnede was gemaakt ter gelegenheid van de jubileumtentoonstelling, die het zestigjarig bestaan van Staatsmijnen moest markeren. De handmatig gemaakte collage deed dienst als reproduceerbaar of navolgbaar origineel. De kubus, het ruimtelijke vierkant, groeide uit tot het alfa en omega van de ontwerpdoctrine van Slothouber en Graatsma. De *Cubische doorsnede van een Nederlandse steenkolenmijn* toont aan hoe een inventieve toepassing van een door geometrische wetmatigheden bepaalde vorm als de kubus plotseling visuele helderheid schept in een wereld die normaal gesproken in het aardedonker gehuld is: het ondergronds bedrijf van de steenkolenmijn. Ironisch genoeg is het grafisch opengewerkte model van de staatsmijn Maurits evenzeer een gedenkteken voor de ingrijpende sluiting van de Limburgse steenkolenmijnen, die op 17 december 1965 door Joop den Uyl – als minister van economische zaken eindverantwoordelijke voor het staatsbedrijf – in de Heerlense stadschouwburg werd aangekondigd. Al tijdens de viering van het zestigjarig jubileum van de

Staatsmijnen was binnen de overheid en het bedrijfsmanagement het besef doorgedrongen dat op den duur de ondergrondse winning van steenkool niet voortgezet kon worden. De Europese kolencrisis van 1958, onder meer gevolg van de goedkope toevoer van steenkool uit de Verenigde Staten en stookolie uit het Midden-Oosten, vormde een aanslag op de concurrentiepositie van de Staatsmijnen. De vondst van grote aardgasvoorraden in de Nederlandse aarde bij Slochteren in Groningen op 22 juli 1959, die een omwenteling in de Nederlandse energiehuishouding inleidde, zette de levensvatbaarheid van de Limburgse steenkoolproductie verder onder druk. Met de presentatie van de Nota Mijnindustrie door Den Uyl werd het begin van het einde ingezet. ■

De afbeelding van het diorama is in groot formaat te vinden op de website van het Rijksmuseum. Ga naar www.rijksmuseum.nl en klik op zoeken. Voor het collectienummer NG-2012-34-10 in.

Volgende keer (de laatste keer) een bijdrage van Jan de Hond, conservator geschiedenis, over een koperen bekken uit circa 1350.